

Dr. Bencze István

Lóháton Közép-Ázsiában a szkíták nyomában

Mindenekelőtt lényegre törően leírom, hogy miért is fordult a figyelmem a szkíták története és kultúrája felé, oly annyira, hogy bátorkodtam lóháton meglátogatni a hatalmas sztyepei övezetben lévő ősi területeiket, kurgánjaikat. Ifjú koromban először a „szittyá magyar” elnevezéssel találkoztam, amit sokáig úgy használtam, hogy mélyebb jelentéséről nem igazán volt ismeretem. Később, mikor saját önazonosságom kialakítására egyre nagyobb hangsúlyt fektettem, magyar őstörténeti kutatásokba fogtam, így hamar eljutottam a szkíta-hun-avar-magyar folytonosság elfogadásáig. Anonymus munkáiból megismertem a magyar korai nemesség szkíta származástudatát, miszerint nemzetünk középkori vezető rétege és elődjai, mint például Atilla hun Nagykirály is Királyi Szkíta gyökerekkel rendelkezett. A szkíták történetéről először Kr. e. 8. század végén és Kr. e. 7. század elején megjelent görög és közel-keleti forrásokból szerezhettünk tudomást. Mai napig vita tárgyát képezi, hogy a ma élő magyarságnak van-e valamilyen köze a szkítákhoz, vagy hunokhoz. Ez a vita sohasem fog eldőlni, ezt a kérdést csak a magunkban kialakult személyes meggyőződés válaszolhatja meg, így mindenkit biztatnék, hogy kutatásai alapján önmaga döntse el hova tartozik, minek aposztrófálja önmagát. Mindenki készítse el a saját eredetmondáját, folyton színesítse azt, gyűjtse hozzá a tudást és a tapasztalatot, valamint alakítson maga körül olyan közösséget, melynek tagjai hasonlóan tekintenek önmagukra és hasonló módon határozzák meg önazonosságukat. Ebben folyamatban tudósaink, elsősorban régészeink, történészeink, valamint archeogenetikusaink az utóbbi időkből segítségünkre siettek, mit például Makoldi Miklós, Obrusánszky Borbála, Neparáczi Endre, a hunokkal kapcsolatos vizsgálatokban elért eredményeikkel. Tehát én is kialakítottam a saját eredetmondámat, amelybe a szkíta lovas nomád népek utódai, a Kazakisztán területén élő, egy részükkel korábban nyugatra húzódnó kipcások is beletartoznak, melyek magyarországi leszármazottai a kunok. Így történt, hogy először Kazakisztánba 1999-ben utaztam a Kunszövetség delegációjának tagjaként. Látogatásunk alatt, az ottani emberektől kapott szeretet és odafigyelés impulzusaival telítve, valamint

a sztyeppei és magashegyi tájak szépségétől megmámorosodva határoztam el, hogy az ősök útját járva, lóháton teszem meg az országaink közötti távot. Ezen a látogatáson sikerült eljutni Almaty városában a Kazak Nemzeti Múzeumba és ahol a kincstárban szkíta arany tárgyakat láthattunk. Többnyire az Isszik melletti Cárok völgyében található kurgán 1978-ban történt feltárása során előkerült szkíta herceg, „Altin Adam”, azaz „Arany Ember” arany díszekben és tárgyaiban gyönyörködhattunk. Volt szerencsém találkozni a feltárás vezetőjével Beken Nurmukhanbetov úrral, aki elmesélte, hogy már feladták volna a sírkamra keresését, amikor valamilyen belső megérzés által vezérelve azt az utasítást adta, hogy menjenek oldal irányba és ennek köszönhetően találták meg a csontvázat, a rajta lévő 14 kilogramm arany díszítéssel kirakott ruházatot, valamint a szintén aranyból és ezüstből készült melléketeket. A mai napig nincs mód tudományosan megállapítani a feltárt személy nemét, mert ahogy előkerült a lelet a hatóság a Szovjetunióba szállította a csontokat, amit azóta sem kaptak vissza a kazakok. Bekennel jó barátságba lettünk és látogatásaim során még többször is találkoztunk. Az „Arany Ember” Kazakisztán egyik szimbóluma lett, a kazak önazonosság egyik fontos jelképévé.

1.kép. Az Arany Ember ásatási képe és a a 2012-es VAM Designe centerben kiállított rekonstrukciója. (a fotók nyilvános helyről származnak)

A kazak nemzet identitását meghatározzák a területükön korábban élt archaikus népek, melynek köszönhetően a szkítákat (szakák), hunokat, ujszunokat (wusun), ótürköket tekintik őseiknek, így magukat azok utódjaiként azonosítják. Most a kazak, mint türk nép történetére térnünk ki, persze csak nagyon röviden. A szalak a türkök politikai történetének kezdetéig vezetnek vissza, a mitikus Ötüken hegységbe, az Altáj és a Hangáj lejtőire, Belső-Ázsiába. Itt szervezte meg a türkök első birodalmát, a Kők-Türk (Égi Türk) Kaganátust két testvér, Bumin és Isztemi kagán a Kr. u. 6. században. Ezen a területen, az Altáji térségben és Közép-Ázsiában virágzott a szakák, a hunok, és az avarok birodalma is. A második Kők-Türk Kaganátus uralkodóinak, a Kr. u. 8. században uralkodó Bilge (Bölcs) kagánnak és öccsének, Kül-Teginnek emlékezetére állított emlékoszlopok ó-türk rovással örökítették meg a török népek múltját, felbecsülhetetlen értékű nyelvi, írástörténeti és történelmi értéket hagyva az utókorra. 2001 és 2003 között az Orhon folyó völgyében folytatott nagyszabású ásatások során (Dovdoin Bayar mongol régész) feltárták Bilge kagán sír komplexumát, melynek két szenzációs lelete a Bilge kagánnak tulajdonított turulos arany korona, valamint egy ezüst szarvas. A turul (török: toğrul) megjelenik Kül-egin márvány fejszobrán is. Azonban a türkök elsődleges totem állata a szürke farkas, mely a legtöbb türk nép eredet mondájában mitikus ősként szerepel. A Kők-Türk Kaganátust alkotó népek egyike, az oguz nép, mely tokuz-oguz, azaz kilenc oguz néven erős törzsszövetséget alkotott, a kaganátus felbomlását követően a Kaszpi tenger, az Aral-tó, valamint a kazak sztyeppe nyugati részén megalapította az Oguz-Yabgu államot.

Kr. u. 10. század közepén azonban, az egyik vezető törzs Szeldzsuk vezetésével kivált a törzsszövetségből. Ezzel a döntéssel egy új birodalom, a szeldzsuk-török birodalom története kezdődött meg. A szeldzsukok az Oguz-Yabgu államból való kiválást követően a perzsa Khorasszán tartományba tették át székhelyüket. Ekkor csatlakoztak az iszlám szunnita ágához, bár a mindennapi életben számtalan, mélyen gyökerező szokást és hiedelmet őriztek meg ősi türk-tengrista hitvilágukból. A Kr. u. 10. században a szeldzsuk török birodalom területe elérte egészen a mai Kazakisztán déli részét, majd a 13. században már Dzsingisz Kán birodalma alá tartozott. A Mongol Birodalom hatalmas területén, mely a Dunától (Duna alsó szakasza a mai bolgár és romániai szakasz) Belső-Mongóliáig (Kína) ért, a nomád államok - uluszok önálló közigazgatási egységként működtek. Két fő hordából állt az Aranyhorda, a nyugati (európai szárny) Ak-hordából (azaz Fehér-horda) és a keleti (ázsiai szárny) Kők-hordából (a kők kéket jelent). Az Aranyhorda egyik fő feladata a Selyemút zavartalan kereskedelmének biztosítása volt. Ellenőrzésük alatt tartották a kelet-nyugati

irányú főbb útvonalakat, melyekbe az északon és délen futó fő utakat összekötő, a sztyepei térséget keresztül szelő észak-déli irányú kisebb kereskedelmi és hadi utak is beletartoztak. Az Aranyhorda szétesésének okai között szerepelt ezen kereskedelmi utak jelentőségének csökkenése és ugyanez volt az okozója a később megalakult Kazak Kánság viharos időszakainak is.

Feltételezhetjük, hogy a kazak nemzet, mint ősi lovas nomád népek leszármazottja valamilyen formában még magában hordozza a szkíta, vagy inkább a keleti szkíta, azaz szaka társadalom szerveződési mintázatait, talán nyomokban megtalálhatóak még a sztyepei és erdős-sztyepei régi urainak igazgatási módozatai, amelyek segítségével évszázadokon keresztül uralni tudták ezt a hatalmas eurázsiai térséget. A feltételezést erősíti az is, hogy a ló, mint kulturális örökség a nomád sztyepei társadalomban rendkívüli jelentőségű. A recens kutatások eredményei arra engednek következtetni, hogy Észak-Kazakisztánban, pontosabban Botai-ban már az Kr. e. 3600-tól éltek félig letelepült életmódot folytató közösségek, akik lovakat tartottak, lovagoltak és erjesztett lótej (kumiszt) ittak, akárcsak a mai kazakok. Botai-ban régészek által feltárt, több ezer lócsontból és mellékleteiből a kutatók azt állapították meg, hogy ezek a lovak küllemileg a ma élő hátslovakhoz jobban hasonlítanak, mint a vadlovakhoz. Mindamelllett, hogy a kazak nomád étrend egyik, hacsak nem legfőbb étele a lóhús, valamint itala az erjesztett kancatej, nem volt elhanyagolható a ló rituális, szakrális és áldozati jelentősége sem.

Most térjünk rá a kazak törzsi társadalom szerveződésének legfőbb mozgató elemeire. A kazak családfa, kazak néven sezsire magában foglalja a törzs életének legkiemelkedőbb eseményeit, krónikáit, a származásra és rokonságra vonatkozó adatokat, így a kazakság genealógiáját. Eredetileg szájhagyomány útján terjedt, ismerete kötelező volt a törzs tagjai számára. Idővel írásban is rögzítették, később verses formában is megjelentek. A kazak genealógiai hagyomány az Alas nevű mitikus alak, első hős államalapítóként is tisztelt szent kultuszára épül. A törzsfő tulajdonképpen narratív forrás, ami rendkívül fontos iránymutatóként szolgál a történelmi, antropológiai és etnikai kutatások számára. A sezsirében általános szabály az, hogy egyenes férfiágon tartalmazza az ősök származási vonalát, amely az államigazgatásban, a társadalmi kapcsolatokban, valamint az ideológia kialakításában fontos szerepet töltött be.

A hagyományos kazak törzsrendszer (társadalom) három zsüzből áll, ezek az Uly Zsüz - Nagy Horda, Orta Zsüz - Középső Horda és a Kis Zsüz - Kis Horda. A hordák területi kiterjedése, az őt alkotó törzsek szállásterületeihez igazodik, ami a történelem során alakult ki és maradt fenn

napjainkig. A megszemélyesített elnevezések a domináns szerepet betöltő törzs, vagy a hordát (zsüzt) alkotó törzsszövetség neveiből származnak. Ezek a következők: Nagy Zsüz - Újszün, Középső Zsüz – Bolat (néha Argyn), Kis Zsüz - Alsyn. Minden kazak Zsüznek meghatározott területe van: A Nagy Zsüzé a Hétfolyó vidéke és Dél-Kazakisztán; a Középső Zsüzé: Közép-, Kelet- és Észak-Kazakisztán; a Kis Zsüz területe Nyugat-Kazakisztán. A kazak zsüzők mindig egyesültek a külső ellenségekkel szemben, készen állva arra, hogy életüket áldozzák a kazak népért, bármely zsüz gyermekeiért.

A zsüzők belső és külső problémáit, vitáit a Kurultájokon oldották meg. A kurultáj a török és mongol népek fő tanácskozó testülete, „parlamentje”, amin az állam sorsdöntő kérdéseit vitatták meg a nemzet arisztokrata, fő hivatalnok és fegyvert viselő férfi tagjai. Feladatai voltak a kán választásban és trónra került kán hatalmi egyensúlyának fenntartásában (fékek és ellensúlyok), magas tisztségviselők kinevezésében, háború és a béke kérdéseiben, valamint vitás belső és külső ügyek eldöntésében. A döntéseket demokratikus úton, szavazással hozták meg.

A fentiekből megérthetjük nemcsak a kazak, vagy a mongol, hanem még pontosabban, a lovas nomád társadalmak gondolkodását a nemzetről, a lojalitásról, a hazaszeretetről és a társadalom irányító, formáló mechanizmusairól. Ennek megfelelően következtethetünk a szkíta/szaka gondolkodásmódra, társadalmi szerveződésre és az irányítás főbb elemeire. A kazak társadalom mind a mai napig nyilvántartja származási vonalait, rokoni kapcsolódásait. Amikor két kazak először találkozik, nem mulasztják el megkérdezni egymástól, hogy melyik törzsből, vagy nemzetségből származnak.

Három lovas expedíciót szerveztem a kazak-magyar távon, 2009-ben az „Aranyembertől Atilláig”, 2012-ben az „Eurázsia Történelmi Lovasút”, 2016-2017-2018 „Selyemút Lóháton” elnevezéssel. Útjaim során kerestem a nyomait a régi életérzésnek, amit eleink érezhettek ezeket az utakat járva. Emlékezni és emlékeztetni volt célom a múlt hőseire, őseinkre. Ehhez a feladathoz úgy gondoltam, hogy a lóháton való közlekedés elengedhetetlen, hiszen az ezer évekkorábbi hangulatot a ló segítségével lehet leginkább felidézni, segítve ezzel a közös emlékezést. A megidézett látványt a vendéglátók számára a lovasok történelmi viselete tettem még érzékletesebbé. Útközben a kazak területeken megismerhettem a lovas nomád vendégszeretetet igazi arcát, melynek hagyománya talán még a szkíták/szakák idejére nyúlik vissza. Úgy vélem, hogy a hagyományt működtetni, megélni csak szeretettel lehet, így mindenképpen szívből jövő cselekedetnek, hozzáállásnak és nem holmi érdek elvű, vagy parancsszerű dolognak éltem meg vendéglátóim kedvességét.

2. kép Kazakoknál lóháton vendégségben (a szerző fotói)

Útjaim során rengeteg kurgánnal, azaz szkíta/szaka temetkezési halomsírral találkoztam, de ezek közül két helyet említenék meg dolgozatomban, amelyek régészeti lelőhely szempontjából kimagaslóak. Az egyik Isszik (Almaty megye, Kazakisztán) melletti Cárok völgye és a másik a Bérelai kurgán völgy (Kelet-Kazakisztán megye). A mindkét helyen feltárt leletanyagokat Krym Alтынбекov régészeti restaurátor barátom rekonstruálta, amiből létrehozott egy teljes kiállítási anyagot, melyet „Emberek Aranyban” néven 2012-től Magyarország, Budapesten két helyen és több nagyvárosban mutattunk be.

Az Issiki Cárok völgye, ahol az „Arany Embert” találták több mint 500 kurgánnak adott helyet, amelyből alig maradt napjainkra 40. A legtöbb a kolhozosítás áldozata lett, ugyanis lepusztították és beszántották a helyüket. Számos kisebbet sírrablók fosztottak ki. Az a kurgán, melyből az „Arany Embert” felszínre került nem látogatható, mert egy ásatás után épített üzem területére került, amelynek nagy vaskapuján még most is ott van a vöröscsillag, mintegy lepecsételve a dicső múltat.

Bérelbe 2018-ban jutottam el lóháton, ahol felszínre hozták a 14 felkészített lóból álló szkíta/szaka leletanyagot. A kurgán mező fekvése gyönyörű, mint ahogy az megszokott a lovas nomád temetkezési helyeknél. Az Altáj-hegység egyik legnagyobb hegye a Beluha 4507 méteres csúcsa látszik a távolban északon, a völgynek déli végén két kisebb hegy őrzi a völgy bejáratát, amit a Buktarma folyó gyors folyású vize alakított. A két hegy emlékeztetett a Tarna folyó völgyére, amelynek déli bejáratát szintén két örhegy vigyázza. Az egyik a siroki vár áll, amely név egybecseng a sírok jelentéssel, hiszen a völgyben több kurgán is található. Krym Alтынбекov professzorral megnéztük az „Atilla sírja” nevezetű kurgánt a Tarna völgyében Ó-Szajlánál, majd a professzor úr azt állapította meg, hogy szerinte ez a világ második legmagasabb kurgánja. A szkíta kurgánokra, vagy azok köré, gyakran temetkez-

tek az utódnépek, így a magyarok is a Kárpát-medencében, egyrészt mert nagyon tisztelték a szkítákat, mint őseiket, másrészt ők is szerették a szép panorámát, bár kétséges, hogy mit tudtak élvezni ebből a sírban fekvve. Bérelben megtekintettük a régebben feltárt szkíta kurgánok belsejét, ami megmutatta számunkra a sírkamra térbeli elhelyezkedését is. Már korábban tudtam, hogy a feldíszített 14 ló a szarkofág mellett szép rendben volt elhelyezve, de hogy ki feküdt a szarkofágban pontosan, csak most tudtam meg. Egy szkíta fejedelem és az édesanyja. Számomra ez meghökkenítő volt, mivel joggal vélhettem, hogy férj és feleség temetkezik közös szarkofágba. Ez az archaikus ember gondolkodásáról is sokat elárulhat, talán érdemes jobban elgondolkodni ezen, valamint a mai fiatalok tiszteletéről a szülők, illetve az idősebbek felé. A látogatásunkkor több kisebb kurgán körül ásatások zajlottak és az ott dolgozó régészektől megtudtam, hogy a kurgánok körül közvetlenül hun sírok, kicsit távolabb türk sírok kerültek feltárássra.

3. kép. A bérel kurgán sírkamrájának rekonstrukciós rajza (nyilvános)

4. kép A bérel kurgánoknál türk sírt tárnak fel (a szerző fotója)

Úgy gondolom, hogy a festői szépségű környezetben és az ősök tiszteletén felül, volt még egy megemlíthető oka annak, hogy ide temetkeztek az utód nemzetek tagjai, mégpedig, hogy az őseikkel meglévő folytonosságot, megszakítás nélküli láncolatot igazolják a jövő generációi számára. Ezek a temetkezési helyek a letéteményesei annak, hogy hosszú évezredek keresztül a történelem viharai, a „győztesek új dalai” ne tudják megváltoztatni, áthangolni, vagy semmissé tenni a közös gyökerekből sarjadó származástudatot és ennek önazonosság formáló erejét.

